

MICHAŁ SOLIWODA¹

BEZPIECZEŃSTWO FINANSOWE GOSPODARSTW ROLNICZYCH W POLSCE Z PERSPEKTYWY WSPÓLNEJ POLITYKI ROLNEJ

Streszczenie: Celem opracowania jest próba oceny oddziaływania wspólnej polityki rolnej (WPR) na bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych w Polsce. W ramach realizacji celu głównego przyjęto dwa zadania robocze: 1) usystematyzowanie podejść teoretycznych i metodycznych dotyczących bezpieczeństwa finansowego (z uwzględnieniem specyfiki gospodarstw rolniczych), 2) rozpoznanie oddziaływania wybranych instrumentów WPR na bezpieczeństwo finansowe tych podmiotów w Polsce. Osią rozważań jest następująca teza: WPR, uwzględniająca w coraz większym stopniu aspekty środowiskowe oraz zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, ukształtowała złożony mechanizm zapewnienia/poprawy bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych kosztem zmniejszonej konkurencyjności międzynarodowej sektora rolnego. Wykorzystano wyniki analiz statystycznych IERiGŻ-PIB, w celu zilustrowania wpływu instrumentów WPR na wybrane wskaźniki bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych. Ponadto wykorzystano dane pierwotne – opinie panelu eksperckiego, tworzonego przez ekonomistów wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego (ODR). W artykule wykorzystano metodę studiów literaturowych, metodę dokumentacyjną oraz opis statystyczny. WPR powinna w większym stopniu kształtować instrumentarium polityki dochodowej, tak aby uwypuklić rolę zarządzających gospodarstwami rolniczymi w podejmowaniu decyzji finansowych, szczególnie związanych z kształtowaniem płynności finansowej i wypłacalności. Co więcej, niezbędny będzie kurs ku aktywizacji rolników do generowania dochodu rolniczego głównie na bazie transakcji rynkowych.

Słowa kluczowe: bezpieczeństwo finansowe, wspólna polityka rolna, kondycja finansowa, finanse rolnictwa

WPROWADZENIE

Wspólna polityka rolna (WPR) podlegała przeobrażeniom pod wpływem uwarunkowań społecznych i gospodarczych, dotyczących państw Unii Europejskiej (UE), a także pod wpływem trendów międzynarodowych. Jednym z fundamentów

¹ Autor jest pracownikiem naukowym Instytutu Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – PIB w Warszawie (e-mail: MichalSoliwoda@ierigz.waw.pl).

WPR było zapewnienie w ramach mechanizmu jednolitego rynku preferencji wspólnotowej i solidarności finansowej. Dokonuje się to za pomocą instrumentów redystrybucji dochodowej (przede wszystkim płatności bezpośrednich i innych subwencji), które powinny uwzględniać specyfikę rolnictwa². Mimo ewolucji koszyka instrumentów WPR, w zasadzie niezmienny pozostaje imperatyw rozwoju konkurencyjnego sektora rolnego, połączony z troską o środowisko naturalne. Decydenci polityczni współodpowiedzialni za kształt WPR zauważają też istotny problem stabilności dochodów rolniczych, który staje się złożoną kwestią o charakterze społeczno-ekonomicznym³.

Jak podkreśla Stanisław Flejterski za Uwe Beckerem, *produkcja bogactwa idzie w parze ze społeczną produkcją ryzyka* [Flejterski 2007, s. 59]. Wynika to przede wszystkim z nowych rodzajów ryzyka o charakterze międzynarodowym (obejmującym również rolnictwo europejskie). Istotne jest, że zwiększenie poziomu ryzyka wiąże się z potrzebą zapewnienia/poprawy bezpieczeństwa ekonomicznego/finansowego czy socjalnego [op.cit., s. 58]. Szczególną rolę odgrywa kategoria bezpieczeństwa finansowego (*financial security*), będąca *sensu largo* pochodną różnych kategorii ryzyk, oddziałujących pośrednio lub bezpośrednio na sytuację finansową podmiotu gospodarczego.

Biorąc pod uwagę tzw. Europejski Model Rolnictwa, sektor rolny w krajach UE charakteryzuje się mniejszym (niż w Kanadzie, USA, Australii czy Nowej Zelandii) potencjałem jednostkowym gospodarstwa rolnego, ponadto wysokim udziałem rodzinnych nakładów pracy, niską skalą produkcji i poziomem specjalizacji [Sobiecki, Kowalczyk 2011, s. 9–20]. W obliczu megatrendu globalizacji (np. w ramach funkcjonowania *Transatlantic Trade and Investment Partnership*) taki model sektora rolnego może ulec dewaluacji. Cechami polskiego rolnictwa (w stosunku do państw Europy Zachodniej) nadal pozostają: relatywnie wysoki poziom zatrudnienia, niska wydajność pracy i ziemi, niekorzystna struktura agrarna oraz niskie dochody z działalności rolniczej. Problemy te bezpośrednio oddziałują na warunki życia na wsi [Sikorska (red.) 2011, s. 113–115]. Sektor rolny (w porównaniu np. do przemysłu *high-tech*), z uwagi na charakterystyczne cechy, takie jak długi okres produkcyjny, wolniejszy zwrot z zainwestowanego kapitału, a także niewielką mobilność czynników wytwórczych, nie ma mechanizmu adaptacji wielkości i struktury produkcji do turbulentnego otoczenia konkurencyjnego [Czyżewski 2006]. Uzasadnia to potrzebę identyfikacji determinant bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych, z uwzględnieniem roli instrumentów WPR⁴.

² Por. [Kulawik (red.) 2012, s. 48–49].

³ Jak zauważa Andrzej Kowalski, niezbędne jest tu uwzględnienie specyfiki rodzinnych gospodarstw rolniczych (np. w Polsce), bowiem gospodarstwo rolne mimo spadku swej opłacalności nie zmienia sfery działania [Kowalski 2013, s. 75].

⁴ Według Komisji Europejskiej, w perspektywie wspólnej polityki rolnej do 2020 r. obniży się liczba gospodarstw rolniczych generujących zysk (w ujęciu ekonomicznym, również z kosztami alternatywnymi pracy członków rodziny i kapitału). We wszystkich rozpatrywanych wariantach polityki (*Adjustment, Integration, Refocus*) stwierdzono możliwość pogorszenia się kondycji finansowej tych podmiotów gospodarczych. Por. [European Commission: *CAP Towards Impact Assessment*, 2011].

CEL I METODY BADAŃ

Celem opracowania jest próba oceny oddziaływania WPR na bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych w Polsce. W ramach realizacji celu głównego przyjęto dwa zadania robocze: 1) usystematyzowanie podejść teoretycznych dotyczących bezpieczeństwa finansowego (także w odniesieniu do specyfiki gospodarstw rolniczych), 2) rozpoznanie oddziaływania wybranych instrumentów WPR na bezpieczeństwo finansowe tych podmiotów w Polsce. Osią rozważań jest następująca teza: WPR, uwzględniająca w coraz większym stopniu aspekty środowiskowe oraz zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich, ukształtowała złożony mechanizm zapewnienia/poprawy bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych kosztem zmniejszonej konkurencyjności międzynarodowej sektora rolnego. Wykorzystano wtórnie wyniki analiz statystycznych IERiGŻ-PIB, w celu zilustrowania wpływu instrumentów WPR na wybrane wskaźniki bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych. Ponadto wykorzystano dane pierwotne – opinie panelu eksperckiego, tworzonego przez ekonomistów wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego. W artykule wykorzystano metodę studiów literaturowych, metodę dokumentacyjną, a także opis statystyczny.

WYNIKI BADAŃ I DYSKUSJA

Dylematy teoretyczno-metodyczne związane z kategorią bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych

Kategoria bezpieczeństwa finansowego (również w odniesieniu do gospodarstwa rolniczego) ma swoje podstawy zarówno w teorii ryzyka finansowego, jak również problematyki upadłości⁵ i zagrożenia finansowego. Bezpieczeństwo finansowe podmiotu gospodarczego (*sensu largo*) można potraktować jako brak symptomów wskazujących stan(y) zagrożenia finansowego (*financial distress*). O ile problem upadłości podmiotów gospodarczych jest kategorią dychotomiczną, dającą się wyrazić w sposób binarny, o tyle zagrożenie finansowe stanowi kategorię płynną, dynamiczną, gdzie trudna jest jednoznaczna kwantyfikacja [Waszkowski 2013, s. 569–579]. Potwierdziły to wyniki badań empirycznych m.in. Harlan D. Platt i Marjorie Platt, zdaniem których na poprawę bezpieczeństwa finansowego znaczący wpływ mają: zwiększone przepływy pieniężne, wzrost zysku operacyjnego, a także zwiększenie pokrycia odsetek [Platt i Platt 2006, s. 1–27]. Sandeep Dahiya i inni zdefiniowali bezpieczeństwo finansowe przedsiębiorstwa jako obecność wystarczających przepływów gotówki na pokrycie terminowej spłaty zadłużenia [Dahiya, Saunders, Srinivasan 2003,

⁵ Jak stwierdza Gruszczyński, zagadnienie upadłości i zagrożenia finansowego należy do jednych z najbardziej interesujących obszarów tzw. empirycznych finansów przedsiębiorstw [Gruszczyński 2012, s. 129]. Można znaleźć niezwykle bogatą literaturę anglojęzyczną obejmującą zagadnienia teoretyczno-metodyczne i studia empiryczne, m.in. patrz Altmann – już w latach 60. XX w., J.W. Wilcox, R.O. Edmister, G.H. Lawson, H.D. Platt, M.B. Platt czy R. Morris. Do rozwoju badań nad upadłością i zagrożeniem finansowym przedsiębiorstw w Polsce przyczynili się szczególnie: E. Mączyńska-Ziemacka i J. Gajdka. Szczególnie interesujące wydają się aktualne badania z zakresu mikroekonometrii finansowej, m.in. mieszane/wielomianowe modele logitowe.

s. 375–399]. Wen-Ying Cheng i inni rozpoznali, że kategoria bezpieczeństwa finansowego jest niejednorodna i ustalili pięć stanów zagrożenia finansowego (0 – to stabilność finansowa, natomiast 4 – upadłość i likwidacja firmy) [Cheng, Su, Li 2006, s. 75–93].

Jak stwierdza Marek Gruszczyński, metody badania zagrożenia finansowego mogą dotyczyć nie tylko przedsiębiorstw (stanowi to szczególny obiekt zainteresowania tzw. *empirical corporate finance*), ale również gospodarstw domowych [Gruszczyński op. cit., s. 130]. Rodzinne gospodarstwa rolnicze, biorąc pod uwagę spełniane przez nie funkcje ekonomiczne⁶, stanowią obiekt zainteresowań finansów gospodarstw domowych, a także finansów przedsiębiorstw sektora MSP (tzw. *entrepreneurial finance*).

TABELA 1. Wybrane ujęcia bezpieczeństwa finansowego przedsiębiorstw w polskiej literaturze przedmiotu

TABLE 1. Selections of recognition of the financial security of enterprises in Polish literature

Autor	Zakres definicyjny bezpieczeństwa finansowego	Konkluzje wynikające z badań/studiów empirycznych
J. Franc-Dąbrowska (2006)	Zdolność do zachowania płynności finansowej, a także wysokiej sprawności gospodarowania (analiza za pomocą zestawu wskaźników: relacji aktywów obrotowych do sumy bilansowej, pasywów obrotowych do sumy bilansowej, wskaźnika płynności bieżącej i przyspieszonej, wskaźniki zapasów, należności, zobowiązań, kapitału obrotowego).	Najkorzystniejsze wskaźniki bezpieczeństwa finansowego odnotowano u dzierżawców, którzy zarazem wypracowali najwyższe stopy zwrotu z kapitału.
M. Zuba (2010)	Zdolność do zachowania płynności i wypłacalności finansowej.	Nie można stwierdzić jednoznacznych (pozytywnych/negatywnych) zmian bezpieczeństwa finansowego spółdzielni mleczarskich po wstąpieniu Polski do UE.
A.N. Duraj (2012)	Zdolność do zachowania płynności (w tym szybkiej), wypłacalności, uwzględniając również ujęcie kasowe przy wykorzystaniu przepływów pieniężnych netto z działalności operacyjnej, a także rezerw finansowych.	Ocena bezpieczeństwa finansowego podmiotu gospodarczego powinna opierać się na wielokryterialnej i wieloletniej perspektywie analitycznej. Oderwanie wymiaru memoriałowego od kasowego może prowadzić do uzyskania niepełnego obrazu bezpieczeństwa finansowego jednostki gospodarczej.
L. Karbownik (2012)	Bezpieczeństwo finansowe stanowi finansową gwarancję istnienia i rozwoju przedsiębiorstwa o zapewnienie dobrej kondycji finansowej. Badaczka zwraca uwagę na problem właściwego doboru mierników, gdyż można wyodrębnić wiele obszarów zapewniania tego bezpieczeństwa, mianowicie sprzedaż produktów, płynność, wypłacalność, rentowność, rezerwy finansowe i inwestycje.	Autorka definiuje pojęcie bezpieczeństwa finansowego w perspektywie zarządzania (istnienie i rozwój przedsiębiorstwa).

Źródło: adaptacja rozważań: [Franc-Dąbrowska 2006, s. 121–128]; [Zuba 2010]; [Duraj 2012, s. 79–83]; [Karbownik 2012, s. 79].

⁶ Gospodarstwo rolnicze dostarcza na rynek artykuły rolno-spożywcze, uczestniczy w konsumpcji, ale także dostarcza zasobów siły roboczej (dającej tzw. *off-farm income*). Por. [Mishra, Holt-Hausen 2002, s. 187–199].

Zdaniem Czesława Bywalca [2009], w przypadku gospodarstwa domowego kryzys finansowy jest kilkunastofazowy i najczęściej zaczyna się problemami z terminowymi spłatami długu, kończy się natomiast trwałą utratą płynności finansowej. Włodzimierz Szpringer dokonał typologii przyczyn niewypłacalności, a w konsekwencji czynników wpływających na ryzyko bankructwa gospodarstw domowych, wymieniając: 1) uwarunkowania strukturalno-makroekonomiczne, 2) niekorzystne zdarzenia i sytuacje losowe, 3) niski poziom świadomości ekonomicznej i jego następstwa, 4) czynniki etyczne i styl życia gospodarstwa domowego, a także czynniki kulturowe, 5) zjawiska patologiczne o charakterze społecznym [Szpringer 2006, s. 19–20].

Wprawdzie zarządzający finansami niemal intuicyjnie posługują się pojęciem bezpieczeństwa finansowego, jednak zakres definicyjny tej kategorii budzi liczne kontrowersje. Wynika to przede wszystkim z braku syntetycznej miary bezpieczeństwa finansowego, a także wyróżniania potrzeby oceny przez różnych interesariuszy przedsiębiorstwa [Karbownik 2012, s. 79]. W tabeli 1 przedstawiono syntetycznie różne ujęcia bezpieczeństwa finansowego, zwracając uwagę na zakres badań, a także aspekty metodyczne (określenie wiązki wskaźników). O ile Justyna Franc-Dąbrowska badaniami objęła przedsiębiorstwa rolnicze o różnej formie prawnowłasnościowej, o tyle Maria Zuba analizowała bezpieczeństwo finansowe spółdzielni mleczarskich (w kontekście wstąpienia Polski do UE). Obie ekonomistki (Franc-Dąbrowska i Zuba) nie posłużyły się syntetyczną miarą, ale wiązką dobranych do specyfiki obiektów badawczych wskaźników finansowych. Zważywszy na wysoką użyteczność informacyjną rachunku przepływów pieniężnych, podkreślaną m.in. przez ekonomistów krajów anglosaskich⁷, niezbędne wydaje się wykorzystanie (choć częściowe) ujęcia kasowego do pomiaru bezpieczeństwa finansowego.

Poza obszarem Wspólnoty Europejskiej podejmowane są próby ustalenia znaczenia instrumentów polityki rolnej jako determinant bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych (przez system kanałów, nie do końca jeszcze rozpoznanych w teorii finansów rolnictwa⁸). Wyjaśnienie zmienności wyników ekonomiczno-finansowych w rolnictwie (zarówno w ujęciu dynamicznym, jak i przestrzennym⁹) jest

⁷ Por. [Rujoub, Cook, Hay 1995, s. 75–90; Sharma, Iselin 2003, s. 1115–1140].

⁸ Badania Jacklyn D. Kropp i Ani L. Katchovej wykazały, że młodzi rolnicy (o stażu do 10 lat) nie korzystają w pełni z polityki rolnej państwa w USA. Grupa ta często boryka się z brakiem odpowiedniego doświadczenia i kapitału. Co więcej, obie amerykańskie ekonomistki uznały, że płatności bezpośrednie stanowią znaczny i pewny strumień dopływającej gotówki, tak więc poprawiają płynność i wypłacalność gospodarstw rolniczych, a do pewnego stopnia również i jakość zabezpieczeń kredytowych. Płatności odłączone w niezbyt wyraźny sposób wpływały na płynność różnych grup beneficjentów. Wynika z tego wniosek, że wpływ instrumentów polityki rolnej nie jest bez znaczenia z punktu widzenia kształtowania poziomu bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych [Kropp, Katchova 2011, s. 347–356]. Potwierdzają to także badania [Goodwin, Mishra 2006, s. 73–89].

⁹ Interesujące wydają się wyniki badań Anny Bieniasz i in. (o charakterze komparatystycznym). Wysoka ogólna ocena kondycji finansowej gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie owiec i kóz w Austrii, Wielkiej Brytanii, Grecji, we Włoszech oraz w Hiszpanii wynikała przede wszystkim z „bezpiecznego” poziomu zadłużenia, wysokiej produktywności oraz z wysokiej rentowności. Występowała też negatywna korelacja poziomu kondycji finansowej (ustalonej metodami wielowymiarowej analizy porównawczej) gospodarstw wyspecjalizowanych w chowie owiec i kóz z subwencjami realizowanymi w ramach WPR [Bieniasz, Gołaś, Łuczak 2013, s. 168–181].

obecnie jednym z głównych problemów finansowych gospodarstw rolniczych. Co więcej, redukcja zmienności, a w konsekwencji łagodzenie ryzyka, stało się celem wielu programów rządowych (np. w Kanadzie czy USA), a także bezpośredniego/pośredniego wsparcia budżetowego, tworząc w konsekwencji złożony system, nazywany siatką bezpieczeństwa w rolnictwie (*safety net*) [Kulawik (red.) 2010, s. 132]. Mechanizm ten odgrywa szczególną rolę z punktu widzenia funkcjonowania WPR, bowiem rolnicy mogą uzyskiwać wsparcie, gdy wygenerowane zostaną bardzo słabe wyniki produkcyjne [Hill 2012, s. 213]. Już podczas Health Check WPR 2007–2013 stwierdzono, że osnową siatki bezpieczeństwa są płatności bezpośrednie, odłączone (*decoupled*) od decyzji produkcyjnych rolników i niewpływające na ich orientację rynkową. Płatności bezpośrednie powinny, w pierwszej kolejności, zapewnić stabilizację poziomu dochodów w przypadku gwałtownych zmian sytuacji rynkowej, a przede wszystkim w przypadku klęsk żywiołowych. Podstawowy rodzaj dotacji adresowanej do rolników ma być zatem czynnikiem przeciwdziałającym wyludnieniu wsi i porzucaniu ziemi rolnej (*land abandonment*). W efekcie, na odpowiednim poziomie zostanie zapewniona dostawa dóbr publicznych, związanych z przestrzenią przyrodniczą, zarządzaną przez rolników [European Commission 2009, s. 1–9].

Reasumując, bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych jest kategorią na tyle złożoną, że należy brać pod uwagę spektrum różnych determinant, których zaledwie część znajduje się pod ograniczoną kontrolą WPR czy polityki rolnej na poziomie krajowym. Za zmienność wyników ekonomiczno-finansowych gospodarstw rolniczych odpowiada wiele czynników: 1) struktura produkcji (specjalizacja/dywersyfikacja, ukierunkowanie na produkcję roślinną lub zwierzęcą), 2) skłonność do podejmowania przez rolnika działalności pozarolniczej (generowanie dochodu spoza gospodarstwa), 3) wielkość gospodarstwa, 4) cechy demograficzne rolnika (przede wszystkim wiek kierującego gospodarstwem, jego wykształcenie), 5) rodzaj i wielkość wsparcia budżetowego [Kulawik (red.) 2012, s. 135–137]. W konsekwencji, definiowanie i pomiar bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych musi uwzględniać problem interakcji między różnymi rodzajami determinant.

Instrumentarium WPR a kształtowanie bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych w Polsce

W tabeli 2 przedstawiono wyniki analiz IERiGŻ-PIB (tj. dotyczące udziału nadwyżki bezpośredniej w produkcji rolniczej, ilustrującej efektywność techniczno-produkcyjną, a także wybrane wskaźniki ilustrujące stopień zależności od subsydiów UE) dla panelu gospodarstw rolniczych¹⁰. Należy zaznaczyć, że relacja nadwyżki bezpośredniej do produkcji rolniczej nie przekraczała 60%, co świadczy o stagnacji efektywności techniczno-produkcyjnej, choć efektywność w ujęciu finansowym (w szczególności wyrażona za pomocą wskaźników statycznych, np. rentowności aktywów czy kapitału

¹⁰ Analizy te, poprzedzone szczegółową charakterystyką panelu (w tym statystykami opisowymi), zostały wykonane przez zespół pod kierownictwem J. Kulawika. Do analizy oddziaływania wybranych instrumentów WPR na kondycję ekonomiczno-finansową gospodarstw rolniczych, wybrano tylko te podmioty, które prowadziły zapisy w Książkach Rachunkowości Rolnej (KRR), w ramach Polskiego FADN w latach 2005–2011 [Kulawik (red.) 2013].

własnego) znacząco wzrosła. Należy zauważyć trend spadkowy stóp subsydiowania, szczególnie widoczny w przypadku stopy subsydiowania II (1), mającej w mianowniku dochód z rodzinnego gospodarstwa domowego. Stopień odłączenia wsparcia od działalności operacyjnej czy produkcji był niższy od ideału (100%). Może to implikować wniosek, że polscy rolnicy powinni szybciej reagować na sygnały rynkowe. Bezpieczeństwo finansowe w wąskim ujęciu (płynność finansowa + wypłacalność) należy ocenić pozytywnie (szczególnie biorąc pod uwagę płynność bieżącą). Pogorszyła się jednak przeciętna zdolność gospodarstw do generowania gotówki: wyraźnie zmniejszył się poziom przepływów pieniężnych (2), uwzględniających saldo przepływów z działalności finansowej. Biorąc pod uwagę pokrycie kredytów ogółem przepływami pieniężnymi, należy mówić o stabilnej pozycji finansowej polskich gospodarstw rolniczych, prowadzących rachunkowość rolną w systemie FADN [por. Kulawik (red.) 2013, s. 155–162].

TABELA 2. Efektywność techniczno-produkcyjna, stopień zależności od subsydiów UE oraz wybrane miary bezpieczeństwa finansowego dla panelu gospodarstw PL-FADN

TABLE 2. The effectiveness of technical production, depending on the degree of EU subsidies and selected measures of financial security for a panel households PL-FADN

Wyszczególnienie	Lata 2005–2007	Lata 2008–2010	2010	2011	[2010/2011] × 100%
Udział nadwyżki bezpośredniej w produkcji rolniczej [%]	56,4	52,9	56,7	56,1	98,9
Stopa subsydiowania I [%]	12,0	18,0	17,7	17,1	96,9
Stopa subsydiowania II (1) [%]	34,8	52,4	44,9	42,8	95,3
Stopień odłączenia I dopłat do działalności operacyjnej od produkcji [%]	51,7	57,4	60,0	63,0	104,9
Stopień odłączenia II dopłat od produkcji [%]	53,4	60,4	63,1	66,0	104,7
Udział dopłat do działalności operacyjnej w całości dopłat [%]	96,5	93,0	92,4	91,8	99,3
Płynność bieżąca [krotności]	4,0	4,1	4,3	4,8	112,8
Płynność szybka [krotności]	1,6	1,6	1,7	1,9	111,2
Wypłacalność jako pokrycie kredytów ogółem przepływami pieniężnymi [krotności]	0,8	0,8	0,8	0,9	105,8
Przepływy pieniężne (1) [tys. zł]	66,2	83,7	93,4	104,1	111,5
Przepływy pieniężne (2) [tys. zł]	-18,5	-27,9	-31,1	-34,1	109,7

Źródło: modyfikacja na podstawie [Kulawik (red.) 2013].

W tabeli 3 przedstawiono oddziaływanie wybranych instrumentów WPR (dopłat i dotacji) na płynność i wypłacalność długoterminową gospodarstw rolniczych. Należy zaznaczyć, że pominięto efekty długoterminowe i interakcje między poszczególnymi instrumentami (wynikające z ich substytucyjności i komplementarności), odnosząc się do podmiotów wielkotowarowych (powyżej 100 ha użytków rolnych). Jednoznacznie korzystny efekt stabilizujący (na płynność finansową i wypłacalność długoterminową) wykazywały dopłaty obszarowe. Oddziaływanie instrumentów związanych z II filarem nie było tak jednoznacznie silne, przy czym dodatni wpływ płatności z tytułu ONW i dopłat rolno-środowiskowych był relatywnie mały. Może to wynikać z konieczności podjęcia przez rolnika działań ograniczających produktywność gospodarstwa. Jak zaznacza Jacek Kulawik, szczególną rolę odgrywają wymogi administracyjne, bowiem wymagania stawiane gospodarstwom, a warunkujące przyznanie dopłat i subwencji, generują potrzebę różnicowania kosztów transakcyjnych związanych z subsydiowaniem

rolnictwa. Z drugiej strony, niezbędne są nakłady na poniesienie kosztów np. zasad wzajemnej zgodności. Pojawia się także kwestia rozpoznania, w jakim stopniu strategia rozwoju gospodarstwa czy ograniczenia administracyjne, wpływają na efekty ekonomiczno-finansowe podmiotu [Kulawik (red.) 2012, s. 88].

TABELA 3. Wpływ wybranych instrumentów WPR na płynność finansową i wypłacalność długoterminową gospodarstw rolniczych

TABLE 3. Effect of selected instruments of the CAP on liquidity and the long-term solvency of farms

Instrumenty WPR	Płynność finansowa	Wypłacalność długoterminowa
Dopłaty obszarowe (podstawowa + uzupełniająca)	↑↑	↑↑
Platności z tytułu ONW	↑↑	↑
Dopłaty rolno-środowiskowe	↑↑	↑
Dopłata cukrowa	↑	↑↑
Dopłaty o charakterze inwestycyjnym	↓	↓
Łącznie instrumenty WPR	↑↑	↑↑

Objaśnienie: kierunek dodatni (grottem do góry) strzałki – dodatni wpływ na zjawisko; kierunek ujemny (grottem do dołu) – ujemny wpływ; liczba strzałek wskazuje na siłę zależności

Źródło: modyfikacja [Kulawik (red.) 2012, s. 87].

W tabeli 4 pokazano opinie panelu 16 ekonomistów, reprezentujących wojewódzkie ośrodki doradztwa rolniczego (WODR) w Polsce, na temat „czynników determinujących bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych”. Ze względu na charakter skokowy cechy (ocena w skali 1–5), dokonano opisu za pomocą dominanty (oceny najczęściej typowanej przez respondentów) oraz wskaźników struktury. Należy zauważyć, że dotacje i subwencje WPR zostały ocenione najczęściej za pomocą najwyższej noty (5), choć połowa respondentów oceniła czynnik „dotację i subwencję w ramach WPR” niżej niż 4). Zdecydowana większość respondentów przyznała instrumentom WPR wysokie noty (tj. 4 i 5). Formy integracji pionowej i poziomej uzyskały najczęściej średnią ocenę 3,0. Wskazuje to, że dotychczasowe działania zmierzające do tworzenia powiązań wertykalnych (w ramach spółdzielni) czy horyzontalnych (np. grup producenckich czy klastrów), są czynnikiem łagodnie oddziałującym na bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych. Najczęściej występująca nota 2 (wskazująca dość słabą siłę czynnika) świadczy, że dotychczasowe instrumentarium zarządzania ryzykiem (np. składki do ubezpieczeń upraw i żywego inwentarza), w przekonaniu doradców, nie jest skutecznie wykorzystywane do ochrony przed zagrożeniem finansowym gospodarstw rolniczych.

TABELA 4. Wybrane czynniki determinujące bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych – w opinii panelu ekonomistów wojewódzkich ośrodków doradztwa rolniczego

TABLE 4. Selected determinants of financial security farms – in the opinion of a panel of economists from the provincial agricultural advisory centres

Czynnik	Dominanta	Mediana	Wskaźnik struktury [%]				
			1	2	3	4	5
Integracja pionowa	3*	3	18,8	25,0	25,0	12,5	18,8
Integracja pozioma	3	3	12,5	25,0	31,3	12,5	18,8
Dotacje i subwencje w ramach WPR	5	4	0,0	6,3	12,5	37,5	43,8
Rolnicze ubezpieczenia gospodarcze	2	2	18,8	37,5	31,3	12,5	0,0

Objaśnienie: ocena w skali 1 (najniższa) – 5 (najwyższa)

Źródło: badania własne.

WNIOSKI

1. Problematyka bezpieczeństwa finansowego gospodarstw rolniczych wymaga uwzględnienia coraz bardziej skomplikowanego tła społecznego przemian na wsi. Chodzi tu o rozeznanie mechanizmów, które wyjaśniają napotykaną przez gospodarstwa rolnicze bariery rozwojowe. Należy rozważyć procesy społeczne, takie jak np. starzenie się społeczeństwa wiejskiego, procesy migracyjne, zanik zjawiska wielopokoleniowości w rodzinach rolników. Pojawia się bariera środowiskowa (sozologiczna), która zmusza agentów decyzji ekonomicznych w gospodarstwach m.in. do wprowadzania innowacji i inwestycji o charakterze ekologicznym [Zegar 2013, s. 51–70].

2. Bezpieczeństwo finansowe gospodarstw rolniczych jest nie tylko wypadkową oddziaływania instrumentów WPR (np. płatności bezpośrednich), lecz wynika również z determinant o charakterze „mezo” (dotyczących struktury agrarnej sektora) czy „mikro” bądź nawet „nano” (mających odzwierciedlenie we współczesnych badaniach z zakresu psychologii finansowej [Soliwoda 2014, s. 57–77]). Nie należy zapominać, że na kondycję ekonomiczno-finansową gospodarstwa, zwykle w dłuższej perspektywie, wpływ mają czynniki będące pochodną megatrendów w gospodarce światowej (m.in. coraz większa presja na zwiększenie konkurencyjności międzynarodowej rolnictwa UE jako dostawcy artykułów rolno-spożywczych). Jednoznaczne ustalenie kanałów oddziaływania polityki rolnej, nawet na sytuację finansową gospodarstw za pomocą metod ekonometrycznych wiąże się ze znacznym uproszczeniem realiów ekonomicznych. Zakładając podejście systemowe, postulowane we współczesnej nauce finansów, ciekawym rozwiązaniem metodycznym byłoby modelowanie za pomocą technik *data mining*.

3. Biorąc pod uwagę strategię wzrostu zrównoważonego (*sustainable growth*) – jako jedną z dróg rozwoju rolnictwa, położenie nacisku na stabilizowanie dochodu rolniczego może uchronić obszary wiejskie przed wyludnieniem, a więc usunięciem naturalnego stróża (stewarda) przestrzeni przyrodniczej państwa. Choć promowanie „rolnictwa ekologicznego” budzić może wątpliwości (np. związane z barierą popytową), to nowym wyzwaniem WPR będzie utrzymywanie równowagi między instrumentami służącymi stabilizacji dochodów rolniczych, a nowymi narzędziami, pomagającymi rolnikom w radzeniu sobie z mechanizmem wolnokonkurencyjnym (np. rozwój infrastruktury zarządzania ryzykiem w rolnictwie).

4. Niezbędne jest – na poziomie krajowym – intensyfikowanie działań zmierzających do wprowadzenia uproszczonej nawet sprawozdawczości finansowej (np. książka przychodów i rozchodów w ujęciu kasowym) w gospodarstwach rolniczych. Skłoni to polskich rolników do posługiwania się kategoriami umożliwiającymi planowanie finansowe, a także będzie to bodźcem ułatwiającym adaptację polskich rolników do funkcjonowania w warunkach bardziej wolnorynkowych. Biorąc pod uwagę, że znaczenie wsparcia finansowego w ramach WPR będzie stopniowo maleć, należy upowszechnić wykorzystanie rolniczych ubezpieczeń gospodarczych jako instrumentów zarządzania ryzykiem *ex-post*. Z punktu widzenia czynników instytucjonalnych, ważne jest aktywizowanie rolników do podejmowania działań zbiorowych, w mniej lub bardziej sformalizowany sposób (np. grupy producenckie,

klastry, spółdzielnie producenckie). Stopniowe przyzwyczajanie do mechanizmu gry wolnorynkowej poprzez uproszczenie uwarunkowań administracyjnoprawnych (w ramach prawa wewnętrznego, wspierającego uregulowania PROW) przyczyni się do adaptacji polskiego sektora rolnego do funkcjonowania w warunkach zwiększonej konkurencyjności międzynarodowej (w ramach TTIP), bez znacznego uszczerbku dla bezpieczeństwa finansowego poszczególnych podmiotów.

BIBLIOGRAFIA

- Bieniasz A., Gołaś Z., Łuczak A., 2013: Zróżnicowanie kondycji finansowej gospodarstw rolnych wyspecjalizowanych w chowie owiec i kóz w krajach Unii Europejskiej. *Roczniki Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich*, t. 100, z. 1.
- Bywalec Cz., 2009: *Ekonomika i finanse gospodarstw domowych*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Cheng W.-Y., Su E., Li S.-J., 2006: A Financial Distress Pre-Warning Study by Fuzzy Regression Model of TSE-Listed Companies. *Asian Academy of Management Journal of Accounting and Finance*, vol. 2, no. 2.
- CAP Towards Impact Assessment, 2011: European Commission.
- Czyżewski A., 2006: Polityka gospodarcza i jej wpływ na kształtowanie cen i dochodów w rolnictwie. [w:] *Ekonomiczne uwarunkowania wykorzystania rynkowych narzędzi stabilizacji cen i zarządzania ryzykiem w rolnictwie*, M. Jęzak, A. Czyżewski (red.). Wydawnictwo AR im. A. Cieszkowskiego w Poznaniu, Poznań.
- Dahiya S., Saunders A., Srinivasan A., 2003: Financial distress and bank lending relationships. *Journal of Finance* 58.
- Duraj A.N., 2012: Nadzór korporacyjny a bezpieczeństwo finansowe przedsiębiorstw, s. 79–83. [w:] *Nadzór korporacyjny w warunkach kryzysu gospodarczego*, P. Urbanek (red.). Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Flejterski S., 2007: *Metodologia finansów. Podręcznik akademicki*. Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Franc-Dąbrowska J., 2006: Bezpieczeństwo finansowe a efektywność zaangażowania kapitałów własnych. *Roczniki Nauk Rolniczych*, Seria G, t. 93, z. 1.
- Goodwin B.K., Mishra A.K., 2006: Are decoupled farm program payment really decoupled? An empirical evaluation. *American Journal of Agricultural Economics*, vol. 88.
- Gruszczyński M., 2012: *Empiryczne finanse przedsiębiorstw: mikroekonometria finansowa*. Difin, Warszawa.
- Hill B., 2012: *Understanding the Common Agricultural Policy*. Earthscan, Oxon.
- Karbownik L., 2012: Kasowe i memoriałowe mierniki oceny bezpieczeństwa finansowego przedsiębiorstwa. *Acta Universitatis Lodzianensis – Folia Economica*, vol. 267.
- Kowalski A., 2013: Perspektywy rozwoju rolnictwa europejskiego. [w:] *Znaczenie rolnictwa – perspektywa historyczna i międzynarodowa*, B. Klepacki, A. Kowalski, F. Tomczak, J. Wilkin, J.St. Zegar (aut.). IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kropp J.D., Katchova A.L., 2011: The effects of direct payments on liquidity and repayment capacity of beginning farmers. *Agricultural Finance Review*, vol. 71, no. 3.
- Kulawik J. (red.), 2010: *Sytuacja produkcyjna, efektywność finansowa i techniczna gospodarstw powstałych w oparciu o mienie byłych państwowych przedsiębiorstw gospodarki rolnej*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kulawik J. (red.), 2012: *Dopłaty bezpośrednie i dotacje budżetowe a finanse oraz funkcjonowanie gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych (2)*. Raport PW nr 46. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Kulawik J. (red.), 2013: *Dopłaty bezpośrednie i dotacje budżetowe a finanse oraz funkcjonowanie gospodarstw i przedsiębiorstw rolniczych (3)*. Raport PW nr 82. IERiGŻ-PIB, Warszawa.

- Mishra A., Holthausen D.M., October 2002: Effect of Farm Income and Off-Farm Wage Variability on Off-Farm Labor Supply. *Agricultural and Resource Economics Review, Northeastern Agricultural and Resource Economics Association*, vol. 31 (2).
- Platt H.D., Platt M., 2006: Comparing Financial Distress and Bankruptcy (January 1, 2006). *Review of Applied Economics*, vol. 2, No. 2. Available at SSRN: <http://ssrn.com/abstract=876470>.
- Rujoub M.A., Cook D.M., Hay L.E., 1995: Using Cash Flow Ratios to Predict Business Failures. *Journal of Managerial Issues*, vol. VII, No. 1.
- Sharma D.S., Iselin E.R., 2003: The Relative Relevance of Cash Flow and Accrual Information for Solvency Assessments: A Multi-Method Approach. *Journal of Business Finance & Accounting*, vol. 30.
- Sikorska A. (red.), 2011: *Uwarunkowania rozwoju kapitału ludzkiego w rolnictwie i na obszarach wiejskich, Raport nr 1 Programu Wieloletniego 2011–2014*. IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Sobiecki R., Kowalczyk S., 2011: Europejski Model Rolnictwa – uwarunkowania ewolucji. *Roczniki Nauk Rolniczych*, Seria G, t. 98, z. 3.
- Soliwoda M., 2014: Podejście behawioralne i eksperyment ekonomiczny w finansach rolnictwa. *Zagadnienia Ekonomiki Rolnej*, nr 1.
- Szpringer W., 2006: *Upadłość konsumencka. Inspiracje z rozważań światowych oraz rekomendacje dla Polski*. CeDeWu, Warszawa.
- Waszkowski A., 2013: Wielomianowe modele zagrożenia finansowego przedsiębiorstw, *Zarządzanie i Finanse*, nr 1, tom 4.
- Why do we need a Common Agricultural Policy?* Discussion paper by DG Agriculture and Rural Development, 2009: European Commission, December 2009.
- Zegar J.St., 2013: Rolnictwo rodzinne w Polsce. Wybrane procesy. [w:] *Znaczenie rolnictwa – perspektywa historyczna i międzynarodowa*, B. Klepacki, A. Kowalski, F. Tomczak, J. Wilkin, J.St. Zegar (aut.). IERiGŻ-PIB, Warszawa.
- Zuba M., 2010: Wpływ wstąpienia Polski do UE na rentowność i bezpieczeństwo finansowe wybranych spółdzielni mleczarskich. *Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego*, t. 10 (25).

THE FINANCIAL SECURITY OF FARMS IN POLAND FROM A PERSPECTIVE OF THE COMMON AGRICULTURAL POLICY

Abstract: The aim of this paper is to assess the impact of the Common Agricultural Policy (CAP) on the financial security of farms in Poland. In order to achieve the main aim of paper, two research goals have been set: (1) systematisation of theoretical approaches regarding financial security (including a peculiarity of farms), (2) presentation of the impact of the selected instruments of the CAP on financial security of those entities in Poland. The following thesis was discussed: CAP, focusing more on environmental aspects and sustainable development of rural areas, has formed a complex mechanism in order to ensure/improve the financial security of farms at the expense of reduced international competitiveness of the agricultural sector. Results of the statistical analyses of IAFE-NRI, illustrates the impact of CAP instruments on selected indicators of financial security of farms. In addition, primary data from opinions of an expert panel, comprising economists of provincial agricultural advisory centres) were used. The article is based on review of literature, documentary methods, as well as descriptive statistics. It concludes that CAP should do more to shape income policy instruments in order to highlight the role of managers of agricultural holdings in financial decision-making processes, particularly related to liquidity and solvency. Furthermore, new steps will require a mobilisation of farmers for agricultural income generated mainly from free-market transactions

Key words: financial security, Common Agricultural Policy, financial condition, agricultural finance